

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2020.8.185-201>

УДК: 323.23

© Андрій Конет¹

ПОЛІТИЧНА МАНІПУЛЯЦІЯ: ПОНЯТТЯ, КОНЦЕПЦІЇ, МЕХАНІЗМ ДІЇ

У статті проаналізовано феномен політичної маніпуляції, як механізму використання прихованих технологій у політичній сфері для досягнення політичних цілей. Розглянувши три теоретичних підходи до пояснення маніпуляції, автор зазначає, що найчастіше її сприймають як деструктивну. Маніпуляцію в конструктивному плані представляють рідше. Неоднозначним є нейтральний підхід до маніпуляції, прихильники якого відстоюють суперечливі ідеї. Аналіз маніпуляції поза етичною оцінкою дає змогу визнати наступні ознаки явища: комунікаційний акт, характер якого залежить від цілей суб'єкта; альтернатива наказової влади, що передбачає ненасильницьке досягнення суб'єктом своїх цілей; часто виключає явні загрози для об'єкта.

185

Автор вважає, що маніпуляцію слід розглядати амбівалентно: якщо дії суб'єкта враховують інтереси об'єкта, то процес маніпуляції набуває конструктивних рис і інтерпретується як соціально схвалюване, творче, хоч і приховане управління. Якщо ж суб'єкт діє корисливо, то маніпуляція має негативне забарвлення і засуджується суспільством. Політична маніпуляція – використання маніпулятивних технологій у політичній сфері для досягнення політичних цілей. Інструментом політичної маніпуляції найчастіше виступають медіа-засоби, за допомогою яких можна оперативно охопити максимально велику аудиторію. Визначено, що наслідком нерозривного зв'язку політичного маніпулювання з медіа є зміна характеру політичного маніпулювання разом зі зміною специфіки медіа.

¹ Аспірант кафедри політології та державного управління факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. E-mail: akonet@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-2556-8594>

Ключові слова: політична маніпуляція, конструктивний, деструктивний, нейтральний підходи до маніпуляції, маніпулятивні технології.

Political Manipulation: Definitions, Concepts, Mechanism of Action

The article analyzes the phenomenon of political manipulation, as a mechanism for using hidden technologies in the political sphere to achieve political goals. Having considered three theoretical approaches to the explanation of manipulation, the author notes, that it is often perceived as destructive. Manipulation in terms of design is less common. The neutral approach to manipulation, whose supporters advocate contradictory ideas, is ambiguous. Analysis of manipulation outside of ethical evaluation allows us to recognize the following signs of the phenomenon: communication act, the nature of which depends on the goals of the subject; an alternative to the commanding power, which provides for the non-violent achievement of the subject's goals; often eliminates obvious threats to the object.

186

The author believes that manipulation should be considered ambivalent: if the actions of the entity take into account the interests of the entity, then the process of manipulation acquires constructive features and is interpreted as socially acceptable, creative, albeit covert management. If the subject acts selfishly, then the manipulation has a negative color and is condemned by society. Political manipulation – the use of manipulative technologies in the political sphere to achieve political goals. The tool of political manipulation is often media, with which you can quickly reach the largest possible audience. Obviously, the inextricable link between political manipulation and the media is a change in the nature of political manipulation, along with a change in the specifics of the media.

Keywords: political manipulation, constructive, destructive, neutral approaches to manipulation, manipulative technologies.

Постановка проблеми. Сучасні можливості впливу на політичну систему з використанням інформаційно-комунікативних технологій вивели політичні відносини на якісно новий рівень, забезпечивши зворотний зв'язок між владою і громадянами, опозицією і суспільством, владою і опозицією. Сучасні політичні події в Україні зумовили актуалізацію проблеми дослідження маніпулювання свідомістю електорату у виборчому процесі. У державі бракує довіри і до влади, і до опозиції. В цій ситуації потенціал, закладений у концепціях мані-

пулювання свідомістю у виборчому процесі, повинен ретельно аналізуватися, щоб їх можна було використати з максимальною користю для застереження впливу на суспільство.

Аналіз поняття «маніпуляція» у словниках європейських мов показав, що зазвичай його визначають як «поводження з об'єктами з певними намірами, цілями» (Кара-Мурза, 16). Корінь слова «маніпуляція» походить від латинського «manus» – рука (manipulus – пригорща, жменя, від manus – рука і ple – наповнювати) (Доценко, 44). В Оксфордському словнику англійської мови маніпуляція (manipulation) визначена як майстерне управління кимось чи чимось (English Oxford Living Dictionaries). Якщо в медицині «маніпуляція» означає огляд якоїсь частини тіла за допомогою рук чи лікувальні процедури, які роблять руками, і акцент робиться на спритності, вправності при виконанні маніпуляційних дій, то розгляд поняття «маніпуляція» в технічній сфері вказує на певні дії з важелями механізму (машини, верстата), зробленого руками. Самі ж важелі часто називають маніпуляторами (Доценко, 45).

187

У «Новому тлумачному словнику української мови» поняття «маніпуляція» пояснюється як, «виконувана руками складна дія, що звичайно вимагає вправності, вміння тощо; процедура, операція. Те саме, що махінація, шахрайство» (Новий тлумачний словник, 142). На нашу думку, це представляє інтерес у контексті переносного значення терміну.

Виходить, що початкове поняття «маніпуляція» означало певні складні дії, які здійснювалися руками і вимагали майстерності виконання. Схожого роду маніпулювання нині застосовується майже повсюдно, зокрема в техніці, мистецтві, медицині й інших сферах. Втім, як і в більшості багатозначних понять (омонімів), у слова «маніпуляція» є переносне значення, в якому воно визначається як фокусна чи корислива дія обманного характеру, мета якої – створення у свідомості об'єкта маніпулювання різноманітних ілюзій при сприйнятті будь-яких явищ дійсності (Ермаков, 216). Тут суть дій маніпулятора – не майстерне управління якимось механізмом, а віртуозний вплив на увагу і свідомість людини шляхом використання різних прийомів. Саме у такому сенсі часто використовується політичне маніпулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У кінці ХХ – початку ХХІ ст. феномен політичної маніпуляції збагатився різними підхода-

ми до його аналізу. Ці питання досліджувались у працях Т. В. Дейка, Р. Броуді, Р. Д. Ліфтона, Р. Чалдіні, Е. Аронсона. Для нашого дослідження інтерес представляють наукові роботи Е. Бека, М. Фостера, Д. Волкогонова, О. Зівалевича, С. Голкара, Р. Холідея, К. Сун та ін. В їх працях, як і загалом у сучасній науковій та публіцистичній літературі, є багато трактувань поняття «маніпуляція», що свідчить про неоднозначність даного терміну та про значну кількість підходів до його розгляду у політичному процесі.

Важливо зазначити, що термін «маніпуляція» часто пов'язують з такими феноменами як інформаційна війна, «м'яка сила», пропаганда, «промивання мозку», «макіавеллізм», дезінформація, політичні ігри тощо. «Маніпуляція» часто вживається як синонім «впливу», «навіювання», «переконання», які найбільш повно та цілісно відображені в психологічних словниках.

188 — Так, М. Ю. Кондратьєв і В. А. Ільїн пояснюють вплив як усвідомлений і цілеспрямований процес впливу одного з учасників спільної діяльності та спілкування на іншого (Кондратьєв, Ильин, 79). Це процес і результат зміни суб'єктом впливу поведінки іншої людини (об'єкта впливу), її установок, намірів, уявлень, оцінок у ході взаємодії з нею (Краткий психологический словарь, 57). Навіювання – це цілісний, спрямований процес (не) прямого впливу на психіку людини, орієнтований на її специфічне програмування, на здійснення нею навіюваного змісту (Словарь практического психолога, 58). Під переконанням розуміють процес, через який погляди і поведінка людини без примусу піддаються словесному впливу інших людей (Философский энциклопедический словарь).

Мета даної статті є дослідження поняття, концепцій, механізмів дії політичної маніпуляції як доволі поширеного явища сучасності.

Виклад основного матеріалу. Представлені концепти поняття «маніпуляція» свідчать, що вони тісно пов'язані між собою. Очевидно, що навіювання, вплив і переконання передбачають пряму суб'єкт-об'єктну комунікацію. Всі вони мають процесуальний, динамічний характер і спрямовані на зміну внутрішнього стану людини чи групи людей. Водночас у них є і суттєві відмінності. По-перше, вплив, на відміну від навіювання, передбачає не лише психологічний акт. Вплив здійснюється і в фізичному просторі, зокрема прикладом впливу є удар чи рукоштовкання. Вплив не припускає цільового про-

грамування свідомості людини, на відміну від навіювання; він може бути прямим з певним задумом як пропаганда (Kamassa, 175), хоч часто є непрямим і здійснюється ненавмисно. Натомість, навіювання – завжди заздалегідь продумана програма. Особливою рисою переконання, що відрізняє його від близького за змістом навіювання, є процесуальна відкритість, при якій суб'єкт не вдається до психологічних прийомів і тиску.

Наскільки близькі за змістом вказані поняття до «маніпуляції», показує психологічний словник (Большой психологический словарь, 245). «Маніпулювання» тут розглядається як комунікативний вплив, що актуалізує в об'єкта впливу певні мотиваційні стани (почуття, атитюди, стереотипи), які спонукають його до поведінки, бажаної (вигідної) для суб'єкта впливу. При цьому воно не обов'язково повинно бути невігідним для об'єкта впливу.

Порівнюючи цей підхід із наведеними вище поняттями, можна зробити висновок, що вплив і навіювання є складовими частинами маніпулювання. Маніпуляція, як і вплив, і навіювання є суб'єкт-об'єктним процесом. Мета маніпулювання полягає в навіюванні об'єкту установок, цілей та поведінки через певний психологічний, фізичний, прямий чи непрямий вплив. Попри це, маніпуляція і переконання – полярні поняття, тому що переконання, на відміну від маніпулювання, має відкритий характер, при якому суб'єкт впливу не приховує своїх цілей і позицій (Kamassa, 176). Маніпуляція ж, заздалегідь виключає можливість розкриття перед об'єктом впливу своїх цілей, ознайомлення його з реальними цінностями, намірами та повідомленнями, що є у впливі, який здійснює суб'єкт (Kamassa, 176).

Цікаве визначення політичного маніпулювання дає М. Головатий, який пише, що «це система засобів ідеологічного і духовно-психологічного впливу на масову свідомість із метою нав'язати певні ідеї, цінності; цілеспрямований вплив на громадську думку і політичну поведінку для спрямування їх у заданому напрямі. Здійснюється через різноманітні ЗМІ – пресу, радіо, телебачення, кіно, рекламу, комп'ютерну техніку тощо. Технологічно політичне маніпулювання багато запозичило від маніпулювання на загал, як виду психологічного впливу, досконале здійснення якого призводить до прихованого спонукання іншої людини до намірів, що не збігаються з її актуально існуючими бажаннями» (Політологічний словник, 455).

Отже, в науковому та публіцистичному дискурсі є безліч пояснень даного терміну, які акумулювалися впродовж тривалого часу, хоч єдина думка про те, хто є родоначальником теорії маніпуляції відсутня. Також невідомо, як і коли маніпулювання почали активно застосовувати на практиці в різних видах діяльності. Попри це, вважаємо, що перші теоретичні концепції маніпуляції відносяться до давньогрецької софістики (грец. *sophisma* – вигадка, хитрість, виверт) – навмисного вживання в суперечках і доказах помилкових аргументів, оснований на свідомому порушенні логічних правил (софізмів) (Гуманитарний портал. Софістика). Додамо, що такі різні словесні хитрощі допомагали ввести слухача в оману.

Так, одним з перших теоретиків маніпуляції називають італійського мислителя Н. Макіавеллі. Його знаменита праця «Державець» – це збірка рекомендацій для правителів щодо досягнення та захоплення влади, управління народом, ведення зовнішньої та внутрішньої політики. Для нас особливий інтерес в роботі Макіавеллі має наступна теза: «великі справи здійснювали ті державці, які мало зважали на вірність обіцянкам, вміли лукавством обплутати людей і таким чином, зрештою, взяли верх над тими, які покладалися на порядність (Макиавелли, 72). Цей вислів демонструє пріоритет таємних і хитрих засобів, до яких може вдаватися правитель, чи особа, що бере участь у політиці й управлінні. Важливо згадати також, що Н. Макіавеллі вперше увів у політичну науку поняття «натовп».

Він вважав, що натовп – це маса людей, які мало розуміються на тому, що дійсно являє собою правитель, а звертають увагу лише на те, що демонструє чи як представляє (*image*) себе правитель (Макиавелли, 86). Тож, важливо розрізняти поняття народу і натовпу. Перші більше спираються на розум, тоді як другі – на почуття і пристрасті. На думку Макіавеллі, розумний правитель повинен вміти керувати пристрастями, як для власного блага, так і для блага держави (Макиавелли, 160-162).

В кінці XIX – середині XX ст. до проблем маніпулювання суспільною свідомістю зверталися відомі дослідники цього часу, які вивчали суть і специфіку рухів мас – Г. Лебон, Х. Ортега-і-Гассет, А. Грамші, Г. Лассуел.

Французький психолог, соціолог і антрополог Г. Лебон у праці «Психологія мас» писав, що в основі управління людьми лежать ідеї, почуття і звичаї, носіями яких є представники даного суспільства

(Лебон, 145). Він виділив ключові риси мас, які відкривали можливість для управління людьми. По-перше, відчуття непереборної сили, що виникає в свідомості індивіда, який перебуває під впливом чисельного натовпу; воно ліквідує індивідуальну відповідальність людини за свої дії, адже перекладає її на натовп загалом. По-друге, заразливість: будь-які почуття, що виникають у натовпі, охоплюють всіх його учасників. По-третє, вразливість людей до навіювання, що виникає через придушення раціональних думок особи в натовпі (Лебон, 145). Вказані риси створюють сприятливий ґрунт для впровадження в масову свідомість будь-яких ідей і поглядів.

У свою чергу, іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет у роботі «Повстання мас» відзначав, що маса «вправі давати хід і силу закону своїм трактирним фантазіям» (Ортега-и-Гассет, 11). Ці слова підкреслюють роль мас у політичному процесі, свідчать про можливість майстерного управління їх свідомістю і поведінкою. Доцільно навести приклад масових демонстрацій 2004 р. в Україні, у зв'язку з фальсифікацією виборів президента. Нагадаємо, що за результатами другого туру виборів перемогу здобув В. Янукович, однак результати оскаржили другий кандидат у президенти В. Ющенко, його прихильники та більшість міжнародних спостерігачів, які стверджували, що вибори сфальсифіковані (Aslund, McFaul). Наступні події викликали в Україні політичну кризу з широкою мирною демонстрацією, яка отримала назву «Помаранчева революція». Верховний суд України анулював офіційні результати і наказав повторити другий тур голосування (США вимагають). Остаточне повторне голосування відбулося 26 грудня (Верховний суд визнав). За його результатами перемогу здобув В. Ющенко, набравши 52% голосів, а В. Янукович – 44%. Міжнародні спостерігачі повідомили, що повторне голосування більш справедливе, ніж попереднє (Virtual Politics).

Повертаючись до міркувань Лассуела, Лебона, Ортега-і-Гассета і Грамші, наголосимо, що вони вбачали в маніпулюванні феномен, який проявляється в процесі омасовізації індивідуальної свідомості та інструмент управління великими соціальними групами. При більш детальному розгляді концепції гегемонії лідера і теоретика ІКП Грамші було виявлено, що, на його думку, основним механізмом влади в управлінні народом служить не так примус, як переконання. Держава, вважав Грамші, має дві опори: силу і злагоду. В даному контексті ключовим фактором виступає феномен гегемонії, яка за

Грамші, досягається, при здобутті певного рівня, «активної» злагоди суспільства на управління ним. Гегемонія впливає на все суспільство, як динамічний (а не статичний) стан – постійний, безперервний процес (Грамші, 205). Її можна розглядати як елемент «soft power», коли влада впливає на суспільство, без застосування елементів примусу.

Важливою для політологів, у межах теорії управління суспільством, також є праця Г. Лассуелла «Техніка пропаганди у світовій війні» (1927), в якій пропаганда в боротьбі з ворогом поставлена в один ряд з військовим та економічним знаряддям. Для Лассуелла пропаганда – спроба змінити погляди людей, інструмент «масового переконання» (Ласвель, 14). Щодо ворога інструментами пропаганди визначені: підрив патріотизму, віра в перемогу, довіра народу до свого уряду, акцентування уваги людей на різних поневіряннях і проблемах, збитках, які виникають у результаті протистояння (Ласвель, 14). Для власного народу чи союзників пропаганда сприяє формуванню ненависті до ворога, підтримки дружніх взаємин з союзниками, збереження добрих відносин з нейтральними сторонами (Ласвель, 10).

192

Втім, тут виникає певне застереження – потреба чітко відокремити маніпуляцію від пропаганди. Вбачаємо дві суттєві різниці між поняттями.

По-перше, пропаганда – це спроба нав'язати, переконати в правильності, адекватності певної точки зору на реалії. Маніпуляція ж – спосіб (способи) домогтися підтримки в суспільстві таких дій влади, які без використання спеціальних маніпуляційних прийомів суспільство б не прийняло.

По-друге, у більшості випадків суб'єкт, що здійснює пропаганду, відомий (наприклад, Міністерство пропаганди нацистської Німеччини під керівництвом Й. Гебельса). А ключовою рисою маніпуляції є скритність суб'єкта впливу, який в жодному разі не повинен бути виявлений, інакше весь маніпулятивний ефект, з великою імовірністю, зникне.

У другій половині ХХ ст. вийшли перші праці науковців (Г. Франк, Г. Шиллер, Е. Шостром), присвячені безпосередньому вивченню маніпуляції. Німецький соціолог Франк у праці «Маніпульована людина» (1964) визначив маніпуляцію так: «під маніпулюванням у більшості випадків слід розуміти психічний вплив, який здійснюється таємно і, отже, на шкоду тим особам, на яких він спрямований. Найпростішим прикладом тому може служити реклама» (Кара-Мурза, 16).

Згодом американський дослідник Шиллер у праці «Маніпулятори свідомістю» (1980), підтвердив думку, що маніпуляція «прихований примус, програмування думок, намірів, почуттів, відносин, установок, поведінки» (Шиллер, 21). Тож, у цих науковців «маніпулювання» має негативний сенс, а маніпуляція – це завжди порушення етичних норм.

Дослідження явища маніпуляції в Україні та державах колишнього СРСР активізувалися в 90-х рр. ХХ ст. Інтерес до його аналізу виявили В. Бебик, М. Головатий, Е. Доценко, С. Кара-Мурза, Ю. Єрмаков та інші. У ХХІ ст. маніпуляції досліджують Л. Кочубей, О. Колесніков, В. Шейнов, Т. Дейк, Р. Холідей, В. Коровін, В. Соловей та інші. Вони використовують сучасні підходи до дослідження маніпулювання. Для праць вказаних науковців характерна наявність етичної оцінки при поясненні явища «маніпуляції».

Вважаємо, що підходи науковців можна згрупувати в кілька напрямів. Представники першого напряму оцінюють маніпуляції як деструктивне явище, що шкодить людині і суспільству. Серед них західні науковці Г. Шиллер, Т. Дейк, Е. Шостром. Нідерландський лінгвіст Т. Дейк вважає маніпуляцію формою незаконного впливу через порушення соціальних норм, формою зловживання владою, прагненням до домінування над людьми прихованими шляхами і засобами (Van Dijk T., 360). Р. Холідей (США) розділяє поняття «маніпуляція» і «вплив», наголошуючи, що «всі ми використовуємо вплив на інших людей, щоб просунути наші цілі, і це – одна з ознак здорового соціального функціонування. Маніпуляція ж починається тоді, коли ми таємно намагаємося примусити людину до виконання певної дії, експлуатувати її, і тим самим ігнорувати її права (Holiday). Натомість Е. Шостром, як найбільш яскравий прихильник напряму, визначає маніпуляцію як «управління і контроль, експлуатацію іншого, використання в якості об'єктів, речей» (Зевелева, 253).

У радянській і російській науці маніпуляцію як деструктивне явище аналізували Д. Волкогонов, Г. Грачов та І. Мельник, С. Кара-Мурза, В. Соловей, В. Коровін та ін. Волкогонов у праці «Психологічна війна» трактує маніпуляцію як «спосіб панування над духовним станом, управління зміною внутрішнього світу» (Волкогонов, 112). Грачов і Мельник вважають, що «маніпуляція є одним із засобів придушення, зниження соціальної активності мас, що представляє безпосередню загрозу для пануючого соціального ладу; засобом спряму-

вання цієї активності в потрібне для цього прошарку русло» (Грачев, 44). Кара-Мурза визначає маніпуляцію, як спосіб панування шляхом духовного впливу на людей і програмування їх поведінки. Ця дія, спрямована на психічні структури людини, здійснюється приховано і має на меті зміну думок, спонукань і цілей людей у потрібному владі напрямі (Кара-Мурза, 32).

У наведених визначеннях можна виявити риси, властиві маніпуляції як деструктивному явищу, зокрема прихований характер духовного впливу, уявлення про людину як інструмент для досягнення цілей, цілеспрямоване заповдіння збитків об'єкту маніпуляції.

Розгляд маніпуляції як конструктивного явища, здатного задовольнити потреби не лише суб'єкта, а й об'єкта маніпулювання, є менш поширеним за попередній напрям. Втім, іноді в джерелах зустрічається теорія позитивної маніпуляції новозеландського доктора філософії А. Живалевича, який вважає, що позитивний вид маніпуляції часто застосовується шляхом прихованого мотивування в різних виробничих організаціях. Мотивація повинна бути достатньо сильною, щоб змусити людей «робити те, що вони не хочуть робити. В іншому випадку, ті завдання, які покладаються на працівника, не сприйматимуться як бажані» (Zivaljevic). В даному випадку маніпулятор переслідує мету підвищення функціональності і продуктивності праці працівника організації. Результат використання інструментів і технологій маніпуляції в такому руслі може принести користь організації (забезпечення якісного виконання робіт) і працівникам (забезпечення роботою і системою винагород) (Zivaljevic). Попри це, маніпуляцію можна використати як захисний засіб чи інструмент привернення суспільної уваги до будь-якої проблеми (Golkar, 138). Тож дана теорія дозволяє вважати, що маніпуляції можуть бути конструктивними, якщо суб'єкт їх здійснення має не лише власну вигоду, а й користь для людини, на яку він прагне таємно вплинути.

Представники третього напрямку (Е. Доценко, Ю. Єрмаков, В. Шейнов, Е. Бек) прагнуть абстрагуватися від етичної оцінки і нейтрально визначити маніпулювання, вказуючи на його особливості. Доценко вбачає в маніпуляції психологічний вплив, майстерне здійснення якого веде до прихованої появи в іншій людини намірів, що не збігаються з її актуально існуючими бажаннями; вважає, що «маніпуляція – один з найбільш поширених і гуманних засобів психологічного впливу, тому що вона дозволяє уникнути насильства і досяг-

ти потрібних результатів шляхом мирних, хоча й етично сумнівних засобів» (Доценко, 44-59).

Е. Бек, досліджуючи політичні маніпуляції в Румунії, розглядає це явище як соціальний і комунікаційний акт впливу на рішення, думки та соціальну поведінку суспільства. Маніпуляція, на його думку, це певний стимул, мотивація до комунікації між соціальними акторами (Beck, 12). Тому деструктивних чи конструктивних рис маніпуляції надає суб'єкт, адже саме він визначає цілі комунікації.

Як інструмент «м'якої сили», у межах даного напрямку, розглядає маніпуляцію Ю. Єрмаков (Єрмаков, 216). Мета маніпулювання, на його думку, це спонукання людини до здійснення певних дій, вигідних суб'єкту, але, які водночас, не загрожують об'єкту маніпуляції чи його оточенню.

Дане визначення досить спірне через неоднозначну інтерпретацією феномена «м'якої сили». В. Соловей пише, що «soft power» маніпуляції можна розглядати як заміну авторитарно-примусової влади (Соловей, 29). А для М. Григор'єва «soft power» – це використання маніпуляції з метою здійснення політичного тиску на суверенітет держави, втручання в її внутрішні справи, дестабілізація обстановки, управління громадською думкою і свідомістю (Григорьев, 68).

Висновки. Проаналізувавши три теоретичних підходи до пояснення маніпуляції можна резюмувати, що найчастіше це явище розглядають як деструктивне. Праці, в яких маніпуляція представлена в конструктивному плані, зустрічаються рідко, хоч і на ці концепції слід зважати. Найбільш неоднозначним вважаємо нейтральний підхід до маніпуляції, оскільки більшість прихильників цього напрямку відстоюють суперечливі ідеї. Якщо ж аналізувати маніпуляцію поза етичною оцінкою, то доцільно визнати наступні ознаки даного явища: маніпуляція – завжди комунікаційний акт, характер якого залежить від цілей суб'єкта; маніпуляція – альтернатива наказової влади, що передбачає ненасильницьке досягнення суб'єктом своїх цілей і часто виключає явні загрози для об'єкта.

Для повнішого пояснення явища, варто підкреслити, що маніпуляція в більшості випадків оцінюється науковцями і суспільством негативно саме через її спрощення. Люди часто сприймають процес маніпуляції, прямо пов'язуючи його з суб'єктом маніпуляції, який зазвичай і деякі дослідники, і пересічні громадяни уявляють як негативну особистість, що має виключно корисливі цілі й інтереси. Най-

частіше негативні якості передбачуваного суб'єкта маніпуляції, безпосередньо переносяться на процес маніпуляції, і зрештою це явище набуває оціночно-етичних рис.

Вважаємо, що подібна інтерпретація явища маніпуляції недоречна. Як аргумент на захист цієї позиції наведемо думку психолога В. Шейнова, який розглядає маніпуляцію як окремих випадок, різновид прихованого впливу. На нашу думку, маніпуляцію слід розглядати амбівалентно: якщо дії суб'єкта враховують інтереси об'єкта, то процес маніпуляції набуває конструктивних рис і інтерпретується як соціально схвалюване, творче, хоч і приховане управління. У випадку, якщо суб'єкт діє з корисливою метою, то маніпуляція має негативне забарвлення і засуджується суспільством (Шейнов, 23).

Отже, в результаті аналізу можемо стверджувати, що політична маніпуляція – це застосування маніпулятивних технологій в політичній сфері для досягнення політичних цілей. Інструментом політичної маніпуляції найчастіше виступають медіа-засоби, за допомогою яких можна оперативним чином охопити максимально широку аудиторію. Очевидно, що наслідком нерозривного зв'язку політичного маніпулювання з медіа є зміна характеру політичного маніпулювання разом зі зміною специфіки медіа.

196

—

Джерела та література:

1. Большой психологический словарь / Под ред. Б. Г. Мещерякова, акад. В. П. Зинченко. М.: Прайм-Евронек, 2003. 632 с.
2. Верховний суд визнав перемогу Януковича недійсною, перегосударствання – 26 грудня. Українська правда. 3 грудня 2004.
3. Волкогонов Д. А. Психологическая война: подрывные действия империализма в области общественного сознания. М.: Воениздат, 1983. 288 с.
4. Грамши А. Избранные сочинения: в 3 т. Т. 3. Тюремные тетради. М.: Изд-во иностр. лит., 1959. 558 с.
5. Грачев Г., Мельник И. Манипулирование личностью. М.: Алгоритм, Формат PDF. 1999. 153 с.
6. Григорьев М., Орджоникидзе С. Soft Power: противодействие манипуляции // Валовый внутренний продукт – Российское федеральное издание. 2013. №4(82). С. 66-69.
7. Гуманитарный портал. Софистика. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/7281> (дата звернення 10.09.2020).

8. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. М.: ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. 344 с.

9. Ермаков Ю. А. «Мягкая сила» социально-политических манипуляций человеком. Известия Уральского федерального университета. Сер.1, Проблемы образования, науки и культуры. 2013. № 4 (119). С. 215-225.

10. Зевелева И. А. Информационные технологии как средство манипуляции в контексте философского восприятия // Стратегия социально-экономического развития общества: управленческие, правовые, хозяйственные аспекты. сборник научных статей 6-й международной научно-практической конференции: в 2 томах. 2016 г. Т.1. С. 252-256.

11. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. М.: Эксмо, 2012. 256 с.

12. Кондратьев М. Ю., Ильин В. А. Азбука социального психолога-практика. М.: ПЕР СЭ, 2007. 464 с.

13. Краткий психологический словарь / Л. А. Карпенко, А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. Ростов-на-Дону: Феникс. 1998. 512 с.

14. Ласвель Г. Техника пропаганды в мировой войне / пер. с англ. Н. М. Потапова, предисл. М. Гуса. Москва; Ленинград: Гос. изд-во, 1929. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01008479520> (дата звернення 12.09.2020).

15. Лебон Г. Психология масс. Мн.: Харвест, М.: АСТ 2000. 320 с.

16. Макиавелли Н. Государь. Москва: Эксмо, 2015. 176 с.

17. Новий тлумачний словник української мови. У 3-х т. 200 000 слів / Укл. В. Яременко, О. Сліпущко. Вид. 2-е, випр. Т. 2. К.: Аконті, 2006. 926 с.

18. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс [пер. с исп. А. Гелескула]. М.: АСТ, 2016. 256 с.

19. Політологічний словник: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред М. Ф. Головатого та О. В. Антонюка. Київ: МАУП, 2005. 792 с.

20. Словарь практического психолога / С. Ю. Головин. М.: АСТ, Харвест. 1998. 300 с.

21. Соловей В. Д. Абсолютное оружие. Основы психологической войны и медиаманипулирования. Москва : Издательство «Э», 2017. 320 с.

22. США вимагають не оголошувати Януковича президентом. Росія – навпаки. Українська правда. 24 листопада 2004.

23. Философский энциклопедический словарь. 2010. URL: <http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/philosophy/index.htm> (дата звернення 10.09.2020).

24. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Пер. с англ.; науч. ред. Я. Н. Засурский. М.: Мысль, 1980. 75 с.

25. Åslund A. and McFaul M. Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough, Carnegie Endowment for International Peace, 2006. 222 p.

26. English Oxford Living Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/manipulation/> (дата звернення 10.09.2020).

27. Golkar S. Manipulated Society: Paralyzing the Masses in Post-revolutionary Iran. International Journal of Politics, Culture, and Society. 2016. Vol. 29, Iss. 2. P. 135-155.

198

— 28. Holiday R. What is Media Manipulation? A Definition and Explanation. URL: <https://www.forbes.com/sites/ryanholiday/2012/07/16/what-is-media-manipulation-a-definition-and-explanation/#1d060c439> (дата звернення: 18.10. 2020).

29. Kamassa M. Socio-political manipulation – incidental pathology or immanent component of international realm?/ Przegląd Strategiczny Adam Mickiewicz University. 2012. №2. P. 171-189.

30. The Logic of Manipulation: 33 Techniques of Romanian Political Manipulation. URL: https://www.academia.edu/641515/The_Logic_of_Manipulation_33_Techniques_of_Romanian_Political_Manipulation_Logica_manipularii_33_de_tehnici_de_manipulare_politica_romaneasca_Editura_C_H_Beck_Bucuresti_2010?auto=download (дата звернення: 16.10.2020).

31. Van Dijk T. Discourse and manipulation. Discourse & Society. 2006. Vol. 17(2). P. 359-383.

32. Virtual Politics – Faking Democracy in the Post-Soviet World, Andrew Wilson, Yale University Press, 2005. 352 p.

33. Zivaljevic A. Positive Manipulation as a Base for Constant Motivation at the Workplace. URL: <https://www.managementexchange.com/hack/positive-manipulation-base-constant-motivation-workplace>. February 25, 2011. (дата звернення: 18.10. 2020).

References:

1. Bol'shoj psihologicheskij slovar' / Pod red. B. G. Meshcheryakova, akad. V. P. Zinchenko. M.: Prajm-Evroznak, 2003. 632 s.
2. Verhovnij sud viznav peremogu YAnukovicha nedijсноу, peregoslovannya – 26 grudnya. Ukraїns'ka pravda. 3 grudnya 2004.
3. Volkogonov D. A. Psihologicheskaya vojna: podryvnye dejstviya imperializma v oblasti obshchestvennogo soznaniya. M.: Voenizdat, 1983. 288 s.
4. Gramshi A. Izbrannye sochineniya: v 3 t. T. 3. Tyuremnye tetradi. M.: Izd-vo inostr. lit., 1959. 558 s.
5. Grachev G., Mel'nik I. Manipulirovanie lichnost'yu. M.: Algoritm, Format PDF. 1999. 153 s.
6. Grigor'ev M., Ordzhonikidze S. Soft Power: protivodejstvie manipuljacii // Valovyj vnutrennij produkt – Rossijskoe federal'noe izdanie. 2013. №4(82). S. 66-69.
7. Gumanitarnyj portal. Sofistika. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/7281> (data zvernennya 10.09.2020).
8. Docenko E. L. Psihologiya manipuljacii: fenomeny, mekhanizmy i zashchita. M.: CHERo, Izdatel'stvo MGU, 1997. 344 s.
9. Ermakov Yu. A. «Myagkaya sila» social'no-politicheskikh manipuljacij chelovekom. Izvestiya Ural'skogo federal'nogo universiteta. Ser.1, Problemy obrazovaniya, nauki i kul'tury. 2013. № 4 (119). S. 215-225.
10. Zeveleva I. A. Informacionnye tekhnologii kak sredstvo manipuljacii v kontekste filosofskogo vospriyatiya // Strategiya social'no-ekonomicheskogo razvitiya obshchestva: upravlencheskie, pravovye, hozyajstvennye aspekty. sbornik nauchnyh statej 6-j mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii: v 2 tomah. 2016 g. T.1. S. 252-256.
11. Kara-Murza S. G. Manipulyaciya soznaniem. M.: Eksmo, 2012. 256 s.
12. Kondrat'ev M. Yu., Il'in V. A. Azbuka social'nogo psihologa-praktika. M.: PER SE, 2007. 464 s.
13. Kratkij psihologicheskij slovar' / L. A. Karpenko, A. V. Petrovskij, M. G. Yaroshevskij. Rostov-na-Donu: Feniks. 1998. 512 s.
14. Lasvel' G. Tekhnika propagandy v mirovoj vojne / perev. s angl. N. M. Potapova, predisl. M. Gusa. Moskva; Leningrad: Gos. izd-vo, 1929. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01008479520> (data zvernennya 12.09.2020).

15. Lebon G. Psihologiya mass. Mn.: Harvest, M.: AST 2000. 320 s.
16. Makiavelli N. Gosudar'. Moskva: Eksmo, 2015. 176 s.
17. Novij tlumachnij slovník ukraїns'koї movi. U 3-h t. 200 000 sliv / Ukl. V. Yaremenko, O. Slipushko. Vid. 2-e, vipr. T. 2. K.: Akonit, 2006. 926 s.
18. Ortega-i-Gasset H. Vosstanie mass [per. s isp. A. Geleskula]. M.: AST, 2016. 256 s.
19. Politologichnij slovník: navch. posib. dlya stud. vishch. navch. zakl. / Za red. M. F. Golovatogo ta O. V. Antonyuka. Kiiiv: MAUP, 2005. 792 s.
20. Slovar' prakticheskogo psihologa / S. Yu. Golovin. M.: AST, Harvest. 1998. 300 s.
21. Solovej V. D. Absolyutnoe oruzhie. Osnovy psihologicheskoy vojny i mediamanipulirovaniya. Moskva : Izdatel'stvo «E», 2017. 320 s.
22. SSHA vimagayut' ne ogoleshuvati Yanukovicha prezidentom. Rossiya – navpaki. Ukraїns'ka pravda. 24 listopada 2004.
- 200 — 23. Filosofskij enciklopedicheskij slovar'. 2010. URL: <http://philosophy.niv.ru/doc/dictionary/philosophy/index.htm> (data zvernennya 10.09.2020).
24. Shiller G. Manipulyatory soznaniem / Per. s angl.; nauch. red. Ya. N. Zasurskij. M.: Mysl', 1980. 75 s.
25. Åslund A. and McFaul M. Revolution in Orange: The Origins of Ukraine's Democratic Breakthrough, Carnegie Endowment for International Peace, 2006. 222 p.
26. English Oxford Living Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/manipulation/> (дата звернення 10.09.2020).
27. Golkar S. Manipulated Society: Paralyzing the Masses in Post-revolutionary Iran. International Journal of Politics, Culture, and Society. 2016. Vol. 29, Iss. 2. P. 135-155.
28. Holiday R. What is Media Manipulation? A Definition and Explanation. URL: <https://www.forbes.com/sites/ryanholiday/2012/07/16/what-is-media-manipulation-a-definition-and-explanation/#1d060c439> (дата звернення: 18.10. 2020).
29. Kamassa M. Socio-political manipulation – incidental pathology or immanent component of international realm?/ Przegląd Strategiczny Adam Mickiewicz University. 2012. №2. P. 171-189.
30. The Logic of Manipulation: 33 Techniques of Romanian Political Manipulation. URL: https://www.academia.edu/641515/The_Logic_of_

Manipulation_33_Techniques_of_Romanian_Political_Manipulation_Logica_manipularii_33_de_tehnici_de_manipulare_politica_romaneasca_Editura_C_H_Beck_Bucuresti_2010?auto=download (дата звернення: 16.10.2020).

31. Van Dijk T. Discourse and manipulation. *Discourse & Society*. 2006. Vol. 17(2). P. 359-383.

32. *Virtual Politics – Faking Democracy in the Post-Soviet World*, Andrew Wilson, Yale University Press, 2005. 352 p.

33. Zivaljevic A. Positive Manipulation as a Base for Constant Motivation at the Workplace. URL: <https://www.managementexchange.com/hack/positive-manipulation-base-constant-motivation-workplace>. February 25, 2011. (дата звернення: 18.10. 2020).